‘Iets geheel oorspronkelijks is het niet’
Een Deventer twist over het vaderschap van het leesplankje

René Berends

Het leesplankje behoort tot het Nederlandse culturele erfgoed. Tot diep in de jaren zeventig van de vorige eeuw hebben kinderen ermee leren lezen. Het aapnoot-mies-plankje van Hoogeveen is het bekendste en daarom wordt Hoogeveen alom als de bedenker beschouwd. Maar dat is minder duidelijk dan het op het eerste oog lijkt.

Als Hoogeveen in Deventer in 1897 hoofd van School H is, brengt hij zijn eerste plankje uit. Maar een collega, de onderwijzer Colenbrander, publiceert in hetzelfde jaar ook een legplankje. Twee Deventer onderwijzers van dezelfde school, die bij twee verschillende uitgevers in hetzelfde jaar een plankje op de markt uitbrengen? Dat moet wel tot kinnesinne en achterklap hebben geleid. Dat is ook zo. Als in 1913 Verburg[1] aan een heruitgave van zijn leesdidactiekboek werkt, stelt hij een onderzoek in naar plagiaat. In een briefwisseling[2] met hem betwisten Hoogeveen en Colenbrander elkaar het vaderschap over het plankje. Ze zetten elkaars materialen neer als ‘probeersel’, ‘namaaksel’ en als ‘een onooglijk en allerslordigst afgewerkt ding’. Over en weer typeren de oud-collega’s elkaar als ‘plagiërende concurrent’, ‘ kip zonder kop’ en ‘duitenpletter’ en met Bijbelse metaforen als ‘met een anders kalf ploegen’ worden elkaars werkwijzen neergesabeld.

Hoe zit het nu precies tussen deze twee Deventer vaders van het leesplankje? In dit artikel probeer ik de vraag, die in 1913 in het onderzoek van Verburg grotendeels onopgelost blijft, te beantwoorden. Na een kennismaking met Hoogeveen en Colenbrander volgt er een beschrijving van hun materiaal en de totstandkoming daarvan en een didactische vergelijking van hun benaderingswijzen. Tot slot komt de vraag aan bod of er sprake is geweest van toeval, van eenzijdige of wederzijdse beïnvloeding of van ‘letterdieverij’.[3]

Mattheus Bernard Hoogeveen. Hoogeveen (1862-1941) wordt in 1862 in Giethoorn geboren.[4] Op zijn veertiende schrijft hij zich in september 1877 in bij de Rijkskweekschool in Deventer.[5] Na afstuderen is hij van 1 januari 1882 tot 15 mei 1888 onderwijzer aan de Rijksleerschool.[6] Vervolgens wordt hij onderwijzer en schoolhoofd in het boven Leeuwarden gelegen Stiens.[7] Daar trouwt hij in 1890 met Sjoukje Boelstra en worden zijn zonen Douwe Mattheus (1891) en Johannes Pieter (1894) geboren.[8] In 1894 keert Hoogeveen terug naar Deventer. Hij solliciteert als hoofd aan School I, wordt daar afgewezen, maar als tweede op de kandidatenlijst, per 1 oktober benoemd aan School H.[9] In mei 1899 volgt een benoeming tot hoofd van een muloschool in Enschede.[10] Daar wordt hij ook directeur van de Rijks Normaallessen. Een paar jaar later is hij hoofd van een school in Utrecht, om uiteindelijk directeur van de Gemeentelijke Kweekschool voor Onderwijzers in Leiden te worden. Hoogeveen sterft in 1941 in Haarlem.

Johannes Hendrik Colenbrander. Colenbrander (1865-1947) wordt in 1865 in Deventer aan de Lange Bisschopstraat geboren. Zijn vader is koperslager en heeft een werkplaats met een achteringang in de Grote Overstraat.[11] Ook Johan wil onderwijzer worden, maar – anders dan Hoogeveen – volgt hij zijn opleiding op de 'ouderwetse' manier. Hij gaat in de leer bij een hoofdonderwijzer, volgt normaallessen en werkt in een opleidingsklas.[12] In mei 1884 wordt Colenbrander benoemd tot onderwijzer aan school G, de voormalige Stadsbewaarschool op de Spinhuisplaats.[13] Hij geeft daar in verschillende klassen les, ook aanvangsonderwijs in klas 1. Als in 1891 school H gesticht wordt, maakt Colenbrander een overstap. Hij verhuist in 1894 vervolgens mee naar de nieuwbouw van School H aan de Bagijnenstraat en zal op de 'Weeshuisschool', zoals de school in de volksmond vanwege de ligging naast het Burgerweeshuis genoemd wordt, tot 1920 aanblijven. Tot aan zijn pensionering in 1930 werkt Colenbrander op de school aan de Graaf van Burenstraat.[14] Hij overlijdt in 1947.

Hoogeveen en Colenbrander hebben dus niet op de Rijkskweekschool bij elkaar in de klas gezeten, zoals wel wordt beweerd.[15] Ze kennen elkaar al wel van voor 1888, als beiden in Deventer onderwijzers zijn, schrijft Colenbrander aan Verburg. Maar in de cruciale fase van de ontwikkeling van hun ideeën over het leren lezen, van 1888 tot 1894, is Hoogeveen buiten de stad en is er geen contact tussen beide mannen.

De methode Hoogeveen. In 1892 beschrijft Hoogeveen in *Het Schoolblad*[16] hoe hij in juni 1891 in Stiens leerlingen van 5½ jaar oud leert lezen. Op een paar horizontale planken, die hij op een schoolbordenstandaard bevestigt, zet hij voorwerpen als een roos, een ei, een raap en een ui. Soms gebruikt hij ook afbeeldingen. Eronder hangen aan spijkertjes leitjes, waarop hij losse letters schrijft. De leerlingen laat hij met zelfgemaakte kartonnen letterkaartjes woordjes op hun schoolbank leggen. In dit experiment is er dus al wel sprake van een klassikale leesplank, maar nog niet van leesplankjes voor de leerlingen. Als Hoogeveen in 1894 terugkeert in Deventer, leert hij zijn onderwijzeres in de aanvangsklas te werken met het experimentele, klassikale leesbord.

In 1896 experimenteert Hoogeveen met zijn vijfjarige zoontje, de latere kunstschilder en classicus Douwe Mattheus Hoogeveen. Hoogeveen leert hem lezen met een kleine versie van de leesplank.[17]
Het leidt ertoe dat in het voorjaar van 1897 bij uitgever Brinkgreve in de Nieuwstraat in

Eerste leesplankje Hoogeveen, uitgeverij Brinkgreve, Deventer: 1897.

Deventer Hoogeveens eerste leesplankje met bijbehorende letters uitkomt.[18] Het houten tweeregelige plankje telt een vijftiental afbeeldingen, met daaronder de bijbehorende woorden. Onder de twee regels bevindt zich een smalle, grijs geschilderde richel, waarop leerlingen met losse letters woordjes kunnen leggen. In een brief aan Verburg haalt Colenbrander zijn neus op over die 'grijze letterkaartjes van bordpapier, die er onooglijk uitzagen en dadelijk afschilferden' en over de 'enge blikken doosjes' waarin de letterkaartjes bewaard moesten worden.
Ondanks de lange experimenteertijd (1891-1897) is Hoogeveens plankje verre van ideaal. Hij 'vergeet' de letter 'uu' en gebruikt voor het aanleren van de 'eu' het ongelukkig gekozen woordje 'deur', dat niet klankzuiver is. Opmerkelijk is verder dat Hoogeveen onderscheid maakt tussen de /o/ in 'hok' en 'schop'. Later schrijft hij daarover: 'In 't noorden en oosten van ons land wordt de 'o' van bok (om, trom, som, dof, mond) anders uitgesproken dan die van hok (sok, stok, Ot, os, of).'[19] Bij het woord 'gat' geeft Hoogeveen leraren het advies het plankje op de plek van de illustratie te doorboren. Dan kan het plankje aan een spijker aan de zijkant van de schoolbank opgehangen worden.
De reacties in de onderwijsbladen zijn gematigd. Men valt over de fouten, de afwerking en de illustraties die van matige kwaliteit zijn. Wel is men belangstellend naar de zelfwerkzaamheid waartoe het leesplankje aanzet.

Al snel komt er een verbeterde versie. Kluwer overdrijft daarover naar Verburg als hij schrijft dat 'de zoogenaamde verbeterde uitgave (...) eenige weken na de eerste kwam,' maar een jaar later, in 1898, is die er wel. Nu is wel de /uu/ in 'muur' en een goede /eu/ in 'neus' opgenomen. Het woordje 'ui' is vervangen door 'duif'. Vanwege de uitbreiding met een extra woord telt dit tweede plankje drie stroken. Het woord 'gat' zit nu rechtsboven, een betere plaats als het plankje ophangen moet worden.
De lettertjes levert Brinkgreve in drie letterstroken, eerst zonder reservelettertjes.[20] De uitgever komt met twee mogelijkheden voor de opslag ervan: een langwerpig model kartonnen doos met zestien vakjes en een rond gevernist blikje, voorzien van de naam van de uitgeverij.
Bij de verbeterde versie verschijnt ook een klassikale equivalent van het plankje[21] en een jaar later de *Toelichting bij Hoogeveens leesplankje*. Ook verschijnen er zes leesboekjes.

Tweede leesplankje van Hoogeveen, uitgeverij Brinkgreve, Deventer: 1898.

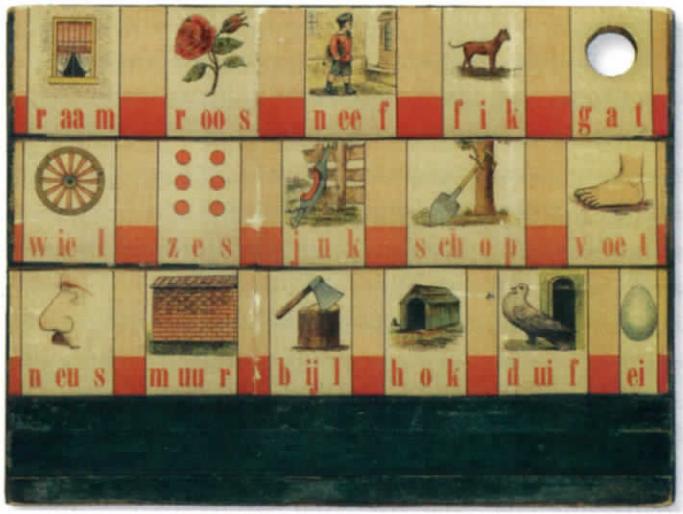

Ondanks de uitgave van de verbeterde versie en de uitbreiding van het materiaal is het geen succes. Brinkgreve ziet er al snel geen heil meer in en verkoopt het rond 1900 aan de firma J.B. Wolters uit Groningen. Wolters overplakt slechts de naam van Brinkgreve op de leesplankjes met zijn eigen naam en houdt de oude voorraad in de handel.[22] Marie Ligthart, de vrouw van Jan Ligthart, schrijft hierover: 'Wolters had de bestaande serie leesboekjes van Hoogeveen met letterplankje op een veiling gekocht, daar ze heelemaal niet gingen.'[23] Bijzonder is dat Brinkgreve het materiaal wel blijft maken en verkopen. Herdrukken van de *Toelichting* worden zeker in 1905, leesboekjes zeker tot in 1906 met hun naam op het kaft uitgegeven.
Ook bij Wolters is de methode geen succes. De uitgever blijft eraan 'knutselen'. Vóór 1910 komen er nog drie versies van het leesplankje-met-het-gat uit. Uiteindelijk komt de uitgever in 1910 met het nieuwe aap-noot-mies-plankje met bijbehorend letterdoosje, een klassikaal leesbord, dicteerdoosje, de beroemde klassikale vertelselplaat met de aap van Teun in de dakgoot en zes leesboekjes met teksten van het schrijversduo Ligthart (1859-1916) en Scheepstra (1859-1913) en met illustraties van Jetses (1873-1955). Hoogeveen herschrijft zijn handleiding en staat erop dat het materiaal zijn naam blijft dragen.
'Hoogeveens verbeterde' blijkt een schot in de roos!

De methoden van Colenbrander. Als Colenbrander in 1894 onderwijzer wordt op School H en hij daar Hoogeveen als hoofd krijgt, heeft hij al twee jaar contact met Schillemans, eigenaar van uitgeverij W.J. Thieme & Co. in Zutphen.[24] Schillemans ziet brood in de ideeën en brengt in 1894 Colenbranders leesmateriaal op de markt, bestaande uit de handleiding *Het Leeren Lezen*, een zevental wandplaten voor leesoefeningen en een achttal leesboekjes, met de titel *De Kleine Lezer*.
De wandplaten laten afbeeldingen zien van de normaalwoorden oom, aap, os, ijs, wei met koe, hei met bij. Zo toont bijvoorbeeld de wandplaat voor 'hei met bij' 'eene heide voor, waarop zich eene kudde schapen bevindt (met herder en hond) en een aantal bijenkorven'.[25] De platen illustreren de verhalen uit de methode, waarmee zo'n 55 woordjes aangeleerd worden.
Bij dit eerste materiaal wordt nog geen plankje met letters uitgegeven. Toch zegt Colen-

Leesboekje uit de serie *De Kleine Lezer*, Uitgeverij W.J. Thieme & Co., 1894.

brander in de handleiding uit 1894 hierover wel iets opmerkelijks:[26] 'Er dient gezorgd te worden voor de zelfwerkzaamheid der leerlingen. Zij kunnen de letters en woorden, welke zij geleerd hebben, op het bord en op de lei nateekenen; woorden maken op eene letterkast of met behulp van letterplankjes; woorden en zinnen op het bord wijzigen en aanvullen... Het woorden maken op eene letterkast of met behulp van letterplankjes is mede een uitstekend middel, om te onderzoeken, of de associatie van letterklank en letterteeken in den geest des kinds vast is.' Vervolgens geeft hij de tip aan onderwijzers om die letterdozen met letters, letterplank of letterkast onder toezicht bij een timmerman te laten vervaardigen. Hij zegt er nog bij dat: 'bij het gebruik van eene letterkast of van letterdoosjes... het wenschelijk (is), zooveel lettervormen te hebben, dat alle woorden en zinnetjes, die in den eersten leerkring voorkomen, daarmede gemaakt kunnen worden.'
Colenbrander toont hiermee aan dat hij al in 1894 bekend is met het werken met letterkaartjes, letterdoosjes en letterplankjes om zelfwerkzaamheid te stimuleren en dat materialen daarvoor in die tijd al in experimentele vorm gebruikt worden.

Drie jaar later, in 1897, geeft Thieme aanvullend *Colenbrander's Nieuwe Leermiddelen voor het Aanvankelijk Leesonderwijs*[27] uit met een *Toelichting*, letterdoosje, letterkaartjes en een letterplankje. De letterkaartjes worden op veertig verschillende stroken pletbord geleverd, waarop vijf of tien gelijke letters gedrukt staan, die gebruikers langs de stippellijnen moeten afknippen. Voor het bewaren van de lettertjes levert Thieme ronde, geverniste blikken letterdoosjes. Er worden vurenhouten, geverniste legplankjes bijgeleverd van zo'n 30 cm bij 20 cm, met vijf horizontale lijsten van 25 mm en vier gleuven van 5 mm diep. De letterkaartjes kunnen zowel op de lijsten als in de gleuven gelegd worden. De eerste twee rijen zijn bedoeld voor het leggen van losse letters, de derde en vierde voor het leggen van woordjes en zinnetjes. Er staan geen afbeeldingen op de plankjes. Thieme laat de plankjes, 505 in totaal, maken bij Stoomhoutzagerij P. Stoffel Cz. te Deventer.[28]
In het voorwoord van de *Toelichting* schrijft Colenbrander: 'Wij nu meenen iets gevonden te hebben, eenvoudig en practisch voor de school en goedkoop tevens. Iets geheel "oorspronkelijks" is het niet. Ons leermiddel is alleen nieuw door den vorm, waarin het in den handel wordt gebracht en min of meer ook door de wijze, waarop bij het leesonderwijs er mee gewerkt moet worden.'

Kern van Colenbranders leesaanpak die bij Thieme uitkomt, is het interactieve verhaal dat in de handleiding *Het Leeren Lezen* aangeboden wordt. In het verhaal maken leerlingen kennis met Albert, Evert en Ida, kinderen van boer Willems en met de buurkinderen Otto en Naatje. Het verhaal biedt de context voor de aanbieding van de letters en woorden. De eerste twee leesboekjes van *De Kleine Lezer* en de zeven klassikale leesplaten met leesoefeningen volgen het verhaal. Steeds wordt er een nieuwe letter tegelijk geïntroduceerd. Nieuwe letters worden aan bekende letters en woorden gekoppeld om zo nieuwe woorden te kunnen vormen. Colenbranders aanpak biedt in totaal 55 woorden, waarmee de totale letterkennis verworven wordt.
Als laatste uitgave van Colenbrander bij Thieme verschijnt in 1898 het leesboek voor school en huis: *In bonte rij*.[29]
Het materiaal van Colenbrander maakt zeker tot 1935 deel uit van het fonds van Thieme.[30]

Het is opmerkelijk dat Colenbrander voor nieuwe publicaties over het leesonderwijs na 1898 de overstap maakt van Thieme uit Zutphen naar de Deventer uitgever Æbele E. Kluwer. Mogelijk ziet Thieme extra investeringen in nieuw materiaal niet zitten – zulke geweldige verkoopcijfers haalt Colenbrander niet –, maar vermoedelijk ligt de reden van de overstap bij het feit dat Thieme zich gaat toeleggen op het uitgeven van landkaarten en aardrijkskundige materialen.
Als Colenbrander in 1891 op School H gaat werken, wordt Nanne Veenstra daar tot hoofd benoemd. Veenstra neemt in 1894 ontslag en wordt compagnon van Kluwer.[31] Het is goed mogelijk dat Colenbrander via zijn voormalige baas op School H in contact komt met Kluwer, die zich als onderwijsuitgever wil profileren en nieuwsgierig is naar Colenbranders ideeën. Colenbrander vindt bij Kluwer een gewillig oor. Door voortschrijdend didactisch inzicht staat hij een andere aanpak voor, waarbij opnieuw beginnen en het ontwikkelen van nieuwe materialen gemakkelijker lijkt dan het reviseren van oudere ideeën en materialen. In een brief aan Verburg schrijft Colenbrander dan ook dat zijn twee methoden op verschillende beginselen berusten.

Terwijl het materiaal bij Thieme op de markt blijft, geeft Kluwer in de eerste jaren van de nieuwe eeuw Colenbranders *De nieuwe leerwijze voor het eerste onderwijs in lezen en zuiver schrijven* uit. Hoogeveen schrijft Verburg in 1913 dat hij het vermoeden heeft dat Colenbranders voortschrijdende inzicht wel eens het kennisnemen van zijn leesplankje en leesdidactiek kan zijn geweest.
Het materiaal dat Kluwer uitgeeft bestaat uit de handleiding *Recht op het doel af*, de (klassikale) grote leesplaat, 'oefeningen met 45 schetsteekeningen voor het schoolbord, te gebruiken door den onderwijzer', het kleine leesbordje, letterkaartjes en -doosjes, de serie leesboekjes *Blijde Kleuters* en de leg- en leesoefeningen voor school en thuis Ik leer mijzelf. Voor een deel schrijft Colenbrander dat materiaal samen met de Enschedese onderwijzer Daniël van der Meulen. Van der Meulen schrijft later ook nog de twee leesseries *Blijde Jeugd en Blijde Jeugd Nieuwe Serie*.[32]

In Colenbranders nieuwe werkwijze is de leesplaat essentieel. Op deze plaat van 1.15 m x 1.10 m, die in verschillende versies te koop is,[33] is een tafereel te zien waarin de zestien klankzuivere woorden in een betekenisvolle context van een boerderij geplaatst zijn, met eronder de afbeeldingen van losse woorden. Zo kan er met behulp van het tafereel over de betekenis van de woordjes gesproken worden.

Colenbranders leesplaat, Uitg. Æ.E. Kluwer, Deventer: 1902.

In de handleiding vindt de leraar de verhalen bij de leesplaat, vooroefeningen, waarbij het schoolbord veelvuldig gebruikt wordt en een aantal leeslessen. Uitgangspunten zijn de zelfwerkzaamheid van de leerlingen als ook de betekenisvolheid en herkenbaarheid van de verhalen en de afbeeldingen.
Om de zelfwerkzaamheid te stimuleren is de leesplaat ook op een kartonnen leesbordje uitgegeven (formaat: 27½ cm x 28½ cm), waarop de leerlingen kartonnen letterkaartjes bij de woorden kunnen leggen. Het is de voorloper van het houten leesplankje, dat in 1909 zal verschijnen.[34]

Colenbrander is optimistisch over de resultaten : '... met behulp der leesplank (kunnen) alle leerlingen, de achterlijke niet uitgezonderd, nagenoeg geheel door eigen kracht en oefening zich in de leeskunst bekwamen.'[35]
Het materiaal wordt in de pers goed ontvangen. Colenbrander schrijft daarover later in een brief: 'De Bode, De Vacature en het Schoolblad hebben om strijd mijn werk geroemd (...). De Bode schrijft o.m.: de handleiding schijnt ons een mooi stuk werk (...). De beoordeeling in Schoolbl. (zeer mooi).'
Mensink[36] oppert dat Colenbrander bij de ontwikkeling van de leesplaat leentjebuur gespeeld heeft bij een andere Deventer onderwijzer, G. Jansen van de Stadsbewaarschool aan de Hagensteeg, de latere School G.[37] Jansen geeft in 1872 bij W. Hulscher G Jzn.[38] de *Groote Plaat voor School en Kinderkamer, tot het leeren der klanken, klinkers en meedeklinkers* uit, met een gedetailleerde afbeelding van een landschapje – overigens met de Deventer Lebuinustoren op de achtergrond – en met daarop letters, deels afkomstig van woordjes die ook op de plaat staan.
Zoals gezegd begint Colenbrander zijn carrière aan deze school, al is hij nooit collega van Jansen, die al in 1879 met pensioen gaat. Maar de plaat zal ongetwijfeld in Colenbranders

Houten leesplankje Colenbrander, Uitgeverij Æ.E. Kluwer, Deventer: 1909.

tijd nog aanwezig zijn geweest en omdat Colenbrander schrijft dat hij in de aanvangsklas lesgegeven heeft, zal hij hem zelfs gebruikt kunnen hebben.

Het kartonnen leesbordje blijkt bij intensief gebruik snel in kwaliteit achteruit te gaan. Daarom brengt Kluwer in 1909 een duurzamere, houten versie op de markt. Dat plankje lijkt echter zoveel op de 'Deventer' plankjes van Hoogeveen uit 1897 en 1898 en de opvolgers daarvan die voor 1910 bij Wolters verschenen, dat de uitgave een bron voor een controverse wordt.[39]

De methode Hoogeveen en de beide methoden van Colenbrander didactisch vergeleken. De overeenkomsten tussen Hoogeveens aanpak en die van Colenbrander in het Kluwer-materiaal zijn groot. Beiden kiezen voor zestien klankzuivere, betekenisvolle normaalwoorden. Ze kiezen zelfs gedeeltelijk voor dezelfde woorden: roos, wiel, juk, bijl en hok.
Colenbrander blaast niet al te hoog van de toren over zijn ideeën. Aan Verburg meldt hij 'iets geheel oorspronkelijks is het niet', maar Hoogeveen laat Verburg weten dat hij

zijn eigen aanpak uniek vindt en na Prinsen en Bouman 'de derde grote stap op het gebied van het aanvankelijk leesonderwijs.'
In de 'leesplankjesdidactiek' van Hoogeveen en Colenbrander, maar ook bijvoorbeeld in die van het 'katholieke plankje' van Becker, is veel terug te vinden van oudere leesdidactische aanpakken, wat eerder wijst op de evolutionaire ontwikkeling in aanpak en materialen waar Colenbrander op wijst, dan op de revolutionaire doorbraak die Hoogeveen zichzelf toedicht.
Zo is het aanschouwelijke al terug te vinden bij Boumans leergang *De eerste trap van het leesonderwijs* en bij de *Sprekende letterbeelden* van Van Wulfen, die op hun beurt teruggaan op, onder meer, ideeën van Herbert (1776-1841), die vond dat de kinderlijke ziel 'een nog te stofferen landschap is, dat zich door zien, voelen, ruiken en horen moet vullen met voorstellingen.'[40]
Hoogeveen en Colenbrander bouwen ook voort op de klankzuivere normaalwoordendidactiek, die al eerder door Bouman gebruikt is.
De klassikale leesplaat van Colenbrander en het klassikale leesbord van Hoogeveen tonen verder een opmerkelijke gelijkenis met de 'leesmachine' van de Leidse onderwijzer Delabarre, die een belangrijk onderdeel vormde van de *Leerwijze om kinderen te leeren lezen* van Prinsen (1777-1854). Ook op deze leesmachine konden voor de klas al met losse letters woordjes gemaakt worden.
Prinsen gebruikt vanaf 1817 ook letterplankjes, waarop leerlingen met losse letterhoutjes gedicteerde woordjes leggen. De gelijkenis met het materiaal van Hoogeveen en Colenbrander is groot, zeker met het eerste houten leesbordje dat Colenbrander bij Thieme in 1897 uitgeeft, waarop (nog) geen afbeeldingen van normaalwoorden staan en losse woordjes gelegd moeten worden.

Bij hun werkwijze met de klassikale leesplaat en het leesbord, alsook met die van de individuele leesplankjes bouwen Hoogeveen en Colenbrander dus voort op wat al eerder bedacht is. Nieuw in hun aanpak zijn de afbeeldingen op de leesplankjes en de zelfwerkzaamheid die zij voorstaan. Het letterplankje van Prinsen biedt al wel de gelegenheid om zelf woordjes te leggen, maar in de leesplankjesdidactiek wordt dat geperfectioneerd.
Nieuw is ook de samenhang tussen het leren lezen en het leren schrijven, iets waar Comenius al in de zeventiende eeuw op zinspeelt.[41] Waar leerlingen bij het schrijven op leitjes en later op papier vaak moeite hebben met het motorisch reproduceren van de letters, biedt het leggen van letters een uitkomst.

Didactisch zijn er ook een aantal opmerkelijke verschillen, die laten zien dat Hoogeveen en Colenbrander het plankje bij het leren lezen verschillende functies toedichten.
Allereerst kent Colenbrander Hoogeveens onderscheid tussen de /o/ van bok en hok niet. Verder neemt Colenbrander de 'ou' op met het woordje 'hout', Hoogeveen niet.
Maar er zijn belangrijker verschillen. Colenbrander laat de leraar de leesles voorbereiden met aantrekkelijke verhaaltjes, bordtekeningen en lesjes bij de klassikale leesplaat. In de betekenisvolle context van het tafereel moeten de leerlingen zelf de woorden vinden en herkennen, zelf de klanken uit die woorden ontdekken en zelf de samenhang leren zien tussen tekens en klanken, om vervolgens de klanken te koppelen aan de bij de woordplaatjes afgedrukte letters. Zo dringt, volgens Colenbrander, zich de noodzaak aan de leerlingen op om de letters te kennen en leren ze die met behulp van de leesplaat. De leraar vraagt

wat er staat; hij benoemt nooit zelf de woorden.[42] De kern ligt in de klankanalytische vooroefeningen. De letters in de woorden dienen als herkenningstekens en de leesplaat voor het zelf oefenen en het terugzoeken van de letters. Bij deze aanpak kan het leesplankje desnoods gemist worden. De letters worden immers geleerd van de normaalwoorden op de leesplaat.
Bij Hoogeveen is het andersom. Daar kan de klassikale plaat wel gemist worden, maar is het plankje essentieel. Hoogeveen stelt in zijn eerste *Toelichting*: 'Het leesplankje is het middel om het ontbinden en samenstellen van woorden stoffelijk te veraanschouwelijken en den leerlingen ook lichamelijk een werkzaam aandeel in die oefening te geven.' Aan Verburg schrijft Hoogeveen zelfs: '... voor mijn part kan die heele vertelselplaat wegblijven, daarmee staat of valt er zoo goed als niets in de methode.' Hij bedoelt hier overigens de vertelselplaat met de aap van Teun in de dakgoot uit 1910. In zijn aanpak van daarvoor had hij immers nog geen vertelselplaat.

Het bovenstaande verschil laat een verschillende interpretatie zien van wat er met zelfwerkzaamheid bedoeld wordt. Waar het bij Hoogeveen, stelt Colenbrander, vooral gaat om het bezig-zijn met de handen, het leggen van de letters, gaat het in zijn eigen aanpak om geestelijke arbeid: het zelf zoeken, vergelijken en vinden van de klanken voor de tekens in woorden.[43] Colenbrander staat een kindvriendelijke, ontdekkende werkwijze voor. De plaat is bij hem met recht een 'vertelselplaat'. Leerlingen mogen er zelf bij vertellen. Voor Colenbrander is aantrekkelijkheid en een goede vormgeving van het materiaal belangrijk. Hoogeveen schampert over deze aandacht voor 'het schone dat boeit' van 'de schoonheidszinnige', zoals hij Colenbrander in een van zijn brieven noemt.
Een volgend verschil betreft de rol die de leraar vervult. Hoogeveen heeft een actieve leraar in gedachte. Colenbrander dicht hem een meer begeleidende rol toe. Hoogeveen suggereert om op een sturende, commanderende toon les te geven: 'Doosjes krijgen en boven aan de bank neerzetten! Plankjes krijgen; één ervan overgeven aan buurman! Doosje naast het plankje zetten!' Hoogeveen hanteert zelfs een stok om de commando's gelijktijdig uit te laten voeren: 'Als ik een tikje met het stokje op de bank geef mogen jullie het kaartje pakken...tik... goed. Als ik weer tik, nemen jullie het tweede kaartje...tik...; enz. Zoo is er (ook) geen afkijken (bij het kind naast je in de bank) mogelijk.'[44] Niemand mag op de commando's vooruitlopen. De onderwijzer moet consequent zijn en stipte gehoorzaamheid vragen.'[45]

De besproken verschillen in didactiek tonen aan dat ondanks de gelijkenis tussen de leesplankjes de functie ervan bij beiden verschilt. De aanpak van Hoogeveen kan niet zonder leesplankje, die van Colenbrander niet zonder de klassikale leesplaat.

Van een controverse tussen uitgevers tot een controverse tussen auteurs. Het is ogenschijnlijk een kleine ingreep als Kluwer in 1909 naast de kartonnen leesplaat 'de leesplaat op hout' uitgeeft. Aan Verburg schrijft Kluwer in 1913, bijna als excuus, over gebruikers die zijn afbeeldingen op de plankjes van Hoogeveen plakken, omdat ze houten plankjes handiger vinden. De uitgave op hout schiet echter velen in het verkeerde keelgat. Uitgeverij Wolters is zeker 'not amused'. Het wil in die tijd niet vlotten met de uitgaven van Hoogeveen, wat Wolters in 1908 ertoe brengt om Scheepstra, Ligthart en Jetses te vragen 'er eens naar te kijken'. Het zal twee jaar duren, voordat hun inspanningen tot het aapnoot-mies-plankje leiden. Misschien is de uitgave van Colenbranders kartonnen leesplaat op hout bij Wolters wel de trigger om door te pakken en met de uitgave van een nieuw

leesplankje te komen. Wolters heeft dan een aantal goed lopende leesseries in het fonds, maar nog geen aansprekende leesdidactische aanpak. Het risico is er dat Kluwer hem de loef gaat afsteken, zeker omdat Colenbranders aanpak gewaardeerd wordt en het nieuwe houten leesplankje er fris en verzorgd uitziet.

Ook in de onderwijsbladen is er kritiek op Kluwers plankje. In *De Bode*[46] wordt geschreven: 'Naderhand heeft Colenbrander een leesplaat 'uitgevonden', met leesplaatjes, die naar 't uiterlijk althans al heel wat op de leesplankjes van Hoogeveen leken. Toch schenen die 'probeersels' geen voldoende aftrek te vinden en nu is er 'weer wat nieuws' uitgevonden; nu is de stoute stap gewaagd en nu zijn de plaatjes 'ook op hout' verkrijgbaar gesteld. Nu is dus Hoogeveen's leesplankje in twee gedaanten verschenen, met dit onderscheid, dat er maar een echt, origineel is. Hoogeveen levert natuurboter, Colenbrander margarine.' Ook in *Het Schoolblad*[47] en in *De Vacature*[48] wordt er flink kritiek geleverd.
Colenbrander verweert zich niet tegen de aantijgingen, wat later door Hoogeveen als bewijs gezien wordt, dat hij wel degelijk nageaapt heeft. Colenbrander vindt de publicaties onder de gordel en het lijkt hem verstandig er het zwijgen toe te doen: 'Ik heb u al geschreven, dat dergelijke stukken, me (getuigen) van een taaltje, waaruit men de onopgevoedheid (vergeef me het woord) van een zekere categorie opvoeders der jeugd duidelijk lezen kan (en) niet door mij beantwoord worden.'

In 1910 komt Wolters met het aap-noot-mies-plankje. Er hoort een verbeterde handleiding bij, zes prachtige leesboekjes en de inmiddels beroemd geworden vertelselplaat met de aap van Teun in de dakgoot. En dan ligt de zaak rond de leesplankjes ineens anders. Wolters zoekt de aanval en dringt Kluwer in het defensief.

Verburg laat voor de heruitgave van zijn methodiekboek in 1912 een beschrijving van de methode van Colenbrander vallen. Nu hij de nieuwe uitgaven van Wolters gezien heeft, ontkomt hij niet aan de indruk dat het materiaal van Kluwer namaaksel is. Hij vraagt zich zelfs af of Colenbrander plagiaat gepleegd heeft.
Verburg wordt echter door Kluwer en zijn eigen uitgever Joh. IJkema in Den Haag ter verantwoording geroepen over het schrappen van de beschrijving van Colenbranders materiaal en start daarom een onderzoek naar het ontstaan van het leesplankje.

Aangespoord door Wolters om voor zijn recht te pleiten, zoekt Hoogeveen in zijn brieven de aanval. En terwijl Colenbrander al vanaf het jaar dat Hoogeveen zijn eerste leesplankje uitbrengt, in 1897, een houten legplankje zonder afbeeldingen op de markt heeft – zelfs aan leraren al eerder suggereert zulke plankjes door een timmerman te laten maken – en hij sinds 1902 een kartonnen leesbordje en sinds 1909 een houten leesplankje uitgeeft, praat Hoogeveen na 1910 ineens over plagiaat, nadat Wolters met een flinke investering Hoogeveens verbeterde methode op de markt gebracht heeft.
Ook Kluwer laat zich niet onbetuigd. Hij biedt Verburg aan om op zijn kosten een aanhangsel voor zijn boek te maken over de aanpak van Colenbrander en hij probeert Verburg te paaien door hem aan te bieden een aantal artikelen van hem te plaatsen in een nog door Kluwer op te zetten onderwijsmaandblad. Een eerste artikel zou dan wel over de methode van Colenbrander moeten gaan.

Opmerkelijk is dat Verburg buiten de weinig frisse briefwisseling om, weinig eigen onderzoek doet. Zo had hem het opvragen van oude fondscatalogi al veel helderheid kunnen verschaffen.
De toon escaleert als door een fout van Verburg brieven, waarop Hoogeveen aantekeningen gemaakt heeft, toegezonden worden aan Colenbrander. De reactie van Colenbrander: 'Mijn schrijven ontving ik ... terug met mooie kantschriften. Ik wil hopen, dat die niet van den heer H. zijn, anders zou ik H. niet meer kunnen houden voor degene, waarvoor ik hem steeds gehouden heb: de degelijke, welopgevoede, die zaken van personen kan onderscheiden.'

Een poging tot reconstructie. Uit de briefwisseling met Verburg en uit andere bronnen is te reconstrueren hoe de ontwikkeling van het gedachtegoed rond de leesplankjes chronologisch verlopen is.
In 1891 experimenteert Hoogeveen in Stiens met het klassikale leesbord. Voor de bepaling wiens geestelijk eigendom het leesplankje is, maakt volgens Hoogeveen het onderscheid tussen dit klassikale leesbord en het hoofdelijk door leerlingen te gebruiken kleine plankje geen verschil uit. Het gaat hem om 'de methodische idee', schrijft hij Verburg. En omdat Hoogeveen al in 1892 in *Het Schoolblad* over zijn experimenten met de klassikale plank schrijft, is hij er eigenlijk wel klaar mee: hij is 'de' vader van het leesplankje!
In het jaar waarin Hoogeveen over zijn experiment schrijft, 1892, heeft Colenbrander zijn eerste contacten met Schillemans van uitgeverij Thieme in Zutphen. Met Hoogeveen nog in Stiens en Colenbrander in Deventer is de conclusie te trekken dat beide mannen onafhankelijk van elkaar zich met het leren lezen zijn gaan bezighouden, zoals er overigens in den lande wel meer leraren experimenteerden.
Colenbrander is in 1894 de eerste van de twee die publiceert. Het materiaal dat hij bij Thieme uitgeeft, bestaat uit een toelichting, wandplaten en leesboekjes. Daar zit dan nog geen leesplankje bij, maar in de toelichting beschrijft hij onder andere wel hoe met een leesplankje de zelfwerkzaamheid van leerlingen verhoogd kan worden. Leraren moeten zulke plankjes maar bij een timmerman laten maken, is zijn suggestie.
In hetzelfde jaar worden Hoogeveen en Colenbrander collega's. Beide mannen kenden elkaar al wel, maar er kan gerust gesteld worden dat ze vóór 1894 nooit met elkaar over leesonderwijs gesproken hebben. Het valt zelfs te bezien of Colenbrander op de hoogte was van Hoogeveens artikel uit 1892. In zijn brieven aan Verburg meldt hij dat hij weinig artikelen onder ogen krijgt en informatie uit de bladen vaak uit de tweede hand heeft.

Maar eenmaal collega's op School H verandert de zaak. Colenbrander publiceert als eerste leesmateriaal, is een expert op het terrein van het leren lezen, en zal, als Hoogeveen in de aanvangsgroep zijn experiment met de klassikale leesplaat voortzet, de ontwikkelingen op de eigen school met meer dan gemiddelde interesse volgen. En hier interfereert ongetwijfeld de ideeënontwikkeling van beide mannen. In de briefwisseling met Verburg zeggen de beide kemphanen overigens verschillende dingen over deze wederzijdse beïnvloeding. Colenbrander schrijft over zijn eigen legplankje (van 1897): 'Het was reeds verschenen voor ik iets van de plannen van H. afwist.' Deze mededeling klopt niet. Zo weerspreekt Colenbrander zichzelf als hij vertelt dat Hoogeveen bij hem aan huis komt om zijn oordeel over het werk te vragen: 'Toen eerst heb ik van zijn plannen gehoord om een leesplankje te maken. Dit bestond, voorzoover ik weet toen nog niet, een klassikale leesplank misschien wel!' Hoogeveen heeft Colenbrander dus voor de daadwerkelijke uitgave over zijn plannen geïnformeerd.

In een poging de feiten op een rij te zetten schrijft Verburg in 1913: 'Het klasselokaal van de heer C. en de aanvangsklasse grensden naar ik vernam aan elkaar... De heer C. stond in lokaal 5 naast lokaal 1 en zag de juffrouw geregeld met de eigengemaakte leesplank werken.' Klas 1 was slechts door schuifdeuren gescheiden van de plaats waar de 'evolutie' plaatsvond.
Colenbrander is in 1897, vóór de uitgave van Hoogeveens eerste plankje dus op de hoogte van de plannen, maar is Hoogeveen ook op de hoogte van Colenbranders plannen? Dat wordt uit de brieven niet duidelijk. Hoogeveen kan Colenbranders *Toelichting* uit 1894 gelezen hebben, maar stelt hooghartig geen interesse gehad te hebben: 'Ik heb wel C te kennen gegeven, dat ik zijn (eerste) uitgave (uit 1897) plagiaat achtte en dat weet hij ook heel goed (toen ik zijn plankje van zijn huis heb laten halen, gelijk ik u meegedeeld heb). Maar ik achtte die uitgave toen een soort onnoozelheid, gelijk ze ook is gebleken.'
Expliciete bewijzen voor een wederzijdse beïnvloeding zijn er dus niet zoveel. In de periode tussen 1894 en 1897 is het op School H voor collega's zichtbaar wat de plannen van Hoogeveen zijn. Colenbranders materialen uit 1894 zullen bekend zijn geweest, maar het is niet te achterhalen of zijn plannen voor additioneel materiaal, inclusief legplankje, bekend waren.

In het voorjaar van 1897 verschijnt Hoogeveens eerste plankje. Wanneer in dat jaar Colenbranders *Nieuwe Leermiddelen* precies uitkomen, inclusief plankje, is onbekend, al ondertekent hij het voorwoord in de *Toelichting* met: Deventer, december 1897.[49] Het gaat dus hooguit om een verschil van enkele maanden wie er van de twee tot de eerste uitgave van een plankje komt, al zegt een exacte datum van publiceren natuurlijk niet alles over het ontstaansmoment van het idee.

Conclusies. Hoogeveen experimenteert als eerste met een klassikale plank (1891), Colenbrander noemt van hun tweeën de mogelijkheid van een individueel leesplankje als eerste (1894) en Hoogeveen lijkt daarop weer de eerste te zijn die zo'n plankje op de markt brengt (voorjaar 1897).
Dat eerste plankje van Hoogeveen, met afbeeldingen van de normaalwoorden, lijkt het meeste op wat tegenwoordig als een leesplankje gezien wordt. Zo'n plankje past in 1897 nog niet bij de didactiek van Colenbrander. Door zijn didactische keuze om telkens een nieuwe letter toe te voegen aan de behandelde letters en die dan weer in een nieuw normaal woord aan te bieden, komt hij tot een totaal van 55 woorden. Bij die aanpak past geen leesplankje met afbeeldingen van alle normaalwoorden, maar wel een legplankje waarop leerlingen met letterkaartjes eerst de 55 woordjes en later met de letters nieuwe woordjes kunnen leggen.
Ook dit legplankje komt tegemoet aan de idee van de zelfwerkzaamheid, maar biedt niet het visuele geheugensteuntje van de afbeeldingen, zoals dat al wel geboden wordt op het tweeregelige plankje van Hoogeveen. Zo'n visueel geheugensteuntje past wel bij Colenbranders aanschouwelijke didactiek. Daarom lijkt Colenbranders legplankje uit 1897 een soort tussenvorm tussen het legplankje van Prinsen met zijn letterhoutjes en het plankje van Hoogeveen, als ook met Colenbranders latere plankje dat hij bij Kluwer uitgeeft.
Misschien heeft Colenbrander in 1897 een plankje met afbeeldingen wel overwogen, maar past dat niet in de didactische benadering die hij in het materiaal dat bij Thieme uitkwam, gekozen heeft. Het aantal woorden is te groot voor een leesplankje. Bovendien vindt hij dat leerlingen vooral met de klassikale wandplaten tot analyse van woorden in letters

moeten komen. In de functie die Colenbrander het leesplankje in 1897 toedicht, zijn afbeeldingen van alle woorden op het plankje niet alleen onmogelijk maar ook niet per se nodig.
Omdat de functie van het plankje binnen de didactiek van Colenbrander anders is dan bij Hoogeveen, lijkt de conclusie gerechtvaardigd om hier van een verschillend leermiddel te spreken.

Als Colenbrander in 1902 bij Kluwer met *De Nieuwe Leerwijze* komt, lijkt de rol die hij toedicht aan het kartonnen leesbordje opgeschoven in de richting van Hoogeveen. Nu heeft ook Colenbrander zestien normaalwoorden en kunnen leerlingen letters leggen onder de afbeeldingen van de woordjes. Dat idee van opschuiven in de richting van Hoogeveen wordt in 1909 versterkt als van dat kartonnen leesbordje een houten equivalent op de markt gebracht wordt.

Zoals verteld, zijn in Colenbranders didactiek de wandplaten (bij zijn eerste methodiek) en het tafereel op de klassikale wandplaat (bij zijn tweede methodiek) essentieel. Die bieden een betekenisvolle context waarmee leerlingen woordjes kunnen ontdekken, die geanalyseerd dienen te worden in klanken en letters, waarna vervolgens met letters nieuwe woordjes gemaakt kunnen worden (synthese). Het tafereel van de klassikale wandplaat wordt in 1909, wanneer Kluwer met het houten leesplankje komt, mede daarvoor, op de achterzijde van het plankje aangebracht.
Als Wolters in 1910 bij het aap-noot-mies van Hoogeveen met een vertelselplaat op de markt komt, stelt Verburg in 1913 dat Colenbrander vermoedelijk het idee van een leesplankje van Hoogeveen heeft overgenomen, maar ook dat Hoogeveens vertelselplaat zeker een idee is dat van Colenbrander afkomstig is.

Colenbrander en Hoogeveen hebben onafhankelijk van elkaar leesmaterialen en een eigen didactiek ontwikkeld. Door op het moment waarop de materialen en de didactiek zich uitkristalliseerden in elkaars omgeving te hebben gebivakkeerd, zijn die benaderingen naar elkaar toegegroeid.
Zo is er ongetwijfeld door Colenbrander bij de ontwikkeling van het kartonnen leesbordje in 1902 en het houten leesplankje uit 1909 gekeken naar de voorbeelden van Hoogeveen uit 1897 en 1898. Met de didactische uitgangspunten die Colenbrander toepast in het materiaal dat hij bij Kluwer uitbrengt, sluit hij ook meer aan bij de normaalwoordenaanpak, zoals Hoogeveen die toepast, dan hij doet in het Thieme-materiaal.
Hoogeveen heeft daarentegen goed gekeken naar de functie van het tafereel op het klassikale leesbord van Colenbrander en doet daar, bij de ontwikkeling van zijn vertelselplaat in 1910, zijn voordeel mee.
De didactieken en materialen van Colenbrander en Hoogeveen zijn naar elkaar toegegroeid, door directe wederzijdse beïnvloeding uit de tijd dat ze intensief samenwerkten op School H, maar misschien ook wel omdat er in een streven naar synergie toegegroeid is naar een vorm waarbij de voordelen van beide aanpakken verenigd werden.
Twee onderwijzers van dezelfde school, die ongeveer in dezelfde tijd, twee – op het eerste oog – bijna identieke plankjes op de markt brengen, dat moet daarom wel tot de conclusie leiden dat er sprake is van een sterke wederzijdse beïnvloeding of zelfs van een vorm van plagiaat.
Verburg concludeert aan het eind van zijn onderzoek in 1913: 'Ik blijf bij mijn mening,

dat beide auteurs later door elkaar beïnvloed zijn, maar de idee leesplank is ontegenzeggelijk van den heer M.B. Hoogeveen afkomstig.' Deze conclusie leidt ertoe dat Verburg in zijn didactiekboek een beschrijving opneemt van de methode Hoogeveen. Over de andere methoden is hij zeer beknopt: 'In navolging van Hoogeveen verschenen leesplankjes van Colenbrander en Becker.'[50]
Al stelt Verburg dat het leesplankje het idee van Hoogeveen is, hij nuanceert de kwestie voor wat betreft de beschuldiging van plagiaat. Aan Hoogeveen schrijft hij dat er meermalen over de uitgaven gesproken is, zodat 'uwe gedachten zijn uitgewisseld met de zijne.' Het leidt bij Verburg tot de conclusie dat het bewijs van plagiaat letterlijk opgevat, niet te vinden is: 'Ik geloof ook niet, dat een van U beiden dat gedaan heeft, maar door bespreking of iets anders hebt Ge van gedachten gewisseld.' Die conclusie bevalt Hoogeveen niet. Hij verwijt Verburg 'incompetentie' en stelt dat Colenbrander hem 'te leep af' is.

Colenbranders leesaanpak, uitgegeven bij Thieme en zijn leesaanpak met leesplankje, uitgegeven bij Kluwer, zijn tot in de jaren dertig op scholen gebruikt. Maar Hoogeveen overvleugelt Colenbrander uiteindelijk geheel en verdringt zijn aanpakken van de markt. En dat ondanks het feit dat Colenbranders methode uitgegeven bij Kluwer in het eerste decennium van de twintigste eeuw een modernere, kindvriendelijker aanpak kende dan die van Hoogeveen en dat de kwaliteit en gevarieerdheid van het materiaal ook later niet onderdeed voor dat van Hoogeveen.

René Berends (1955) is docent Nederlands en onderzoeker op de pabo van Saxion in Deventer. Hij publiceert in hoofdzaak over taaldidactiek, daltononderwijs en over de geschiedenis van Deventer.

LITERATUUR

N. Bakker, J. Noordman, Jan & Rietveld-van Wingerden, Marjoke, *Vijf eeuwen opvoeden in Nederland*. Assen 2010.
R. Berends, H. Smit, Naar school geweest. Deventer 2009.
J. Blaauw e.a., *Hoogeveen-leesmethode. Honderd jaar aap-noot-mies. Een 'uitgelezen' begrip*. Ljouwerteradiel 2010.
Bode bijvoegsel 12, 19 maart 1909.
P.Th.F.M. Boekholt, E.P. de Booy, *Geschiedenis van de school in Nederland*. Assen/Maastricht 1987.
U.J. Boersma, 'Nuttige boekjes voor brave kinderen. Een benadering van de geschiedenis van het leesonderwijs op de lagere school. In: *Honderd vijfentwintig jaren arbeid op het onderwijsterrein 1836-1961*, Groningen 1961.
A. de Bont, E. Lamers, *Deventer 'Aap Noot Mies of Geit Zeep Does' Teksten bij de tentoonstelling*, Deventer 1994.
J.H. Colenbrander, *Het leeren lezen*, Zutphen 1894.
W. Coster, *Æbele Everts Kluwer. Denker tussen Vraag en Aanbod* (1861-1933). *Deventer Jaarboek* 1989, 7-49.
W. Coster, *Leesonderwijs. Leren lezen met plaatjes en plankjes*, AO-boekje 2379. Lelystad 1991.
Deventer Dagblad, 23-7-1994. *Het huis van Geit, Zeep*.
C.D. Eisma, *Meester Ligthart - 'Wim, Zus, Jet' en al die andere kinderen*, Den Haag 2002.
M. Essen, *Kwekeling tussen akte en ideaal. De opleiding tot onderwijzer(es) vanaf 1800*, Nijmegen 2005.
Gemeente Deventer, Raadstukken, 1884. Nr. 24, 87.
Gemeente Deventer, Raadstukken, 1899. Nr. 3/627, 144.

Het Nieuws van den Dag, 27 november 1907.
Het Schoolblad, 8 april 1909.
M.B. Hoogeveen, *'Het aanvankelijk leesonderwijs', Het Schoolblad, courant voor lager, middelbaar en gymnasiaal onderwijs, 21, 4* (dinsdag 12 april 1892).
G.J.M. Mensink, *Het leesplankje. Leren lezen tussen Groningen en Kaapstad*, Leeuwarden 2010a.
G.J.M. Mensink, *Tentoonstelling 100 jaar aap-noot-mies in de stadhuishal van Hengelo van 15 september tot 15 oktober 2010*, Hengelo 2010b.
C. Mommers, M. Remery, Leesplank van Becker. *Lessen. Periodiek van het Nationaal Onderwijsmuseum en de Vereniging van Vrienden*, 1, 4 (december 2006).
Nationaal Schoolmuseum, Lezen van een plankje. *Museumnieuws Nationaal Onderwijsmuseum*, septembernummer 2006.
J.A. Niemeijer, *De wereld van Cornelis Jetses*, Groningen 1976.
N.F. Noordam, 'De plaats van Scheepstra in het auteursdriemanschap Hoogeveen, Ligthart en Scheepstra', *Pedagogische Studiën*, 1973, 50, 339-343.
Rijkskweekschool, *Gedenkboeken 1902, 1927 + Supplement 1937*, Deventer 1902, 1927, 1937.
R. Schoonderwoerd, 'Rumoer rond aap-noot-mies', *Boekenpost*, 2013, 126, 40-42.
H. Slechte, *De geschiedenis van Deventer, deel 2*, Zutphen 2010.
W.J. Thieme & Cie, *Fondscatalogus van W.J. Thieme & Cie. Najaar 1934*, Zutphen 1934.
W. van der Schoot, 'Lezen van een plankje. Twee eeuwen aanvankelijk lezen', *De School Anno Nu. Periodiek van de Vereniging Vrienden van het Nationaal Onderwijsmuseum, nr. 1*. Rotterdam 1995.
J.S. Verburg, *Beknopte methodiek der leervakken. I. Het Onderwijs in Lezen, Schrijven en Rekenen*, Den Haag 1912.
M.M. Voortman, *De geschiedenis van de didactiek van het aanvankelijk leesonderwijs in Nederland tot 1960*. Doctoraalscriptie, Utrecht/Enschede 1977.
C. Wilkeshuis, *Daantje zou naar school toe gaan. Honderd jaar 'volksonderwijs'*, Utrecht 1966.

NOTEN

[1] Verburg is onderwijzer aan de Gemeentelijke Vormschool ter opleiding van onderwijzers te Rotterdam en aan den Cursus voor de hoofdacte te Dordrecht.

[2] In het archief van het Nationaal Schoolmuseum in Dordrecht (voorheen Rotterdam) bevinden zich de originele brieven uit deze briefwisseling, die bestaat uit zo'n tien brieven en aantekeningen. Het gaat hierbij om brieven van Hoogeveen aan Verburg (28 februari, 2 juni 1913 en zonder datum), een brief van Kluwer aan Verburg (30 januari 1913), brieven van Colenbrander aan Verburg (26 en 28 januari 1913 en 8 april 1913) en een brief van Verburg aan Hoogeveen (1 februari 1913) en om aantekeningen van Verburg uit hetzelfde jaar, 1913. Vanwege ruimtegebrek zijn verwijzingen naar deze brieven niet steeds als aparte noten in de tekst opgenomen.

[3] Na afronding van het onderzoek en schrijfwerk voor dit artikel, publiceerde een medewerker van het Nationaal Onderwijsmuseum, Richard Schoonderwoerd, over dezelfde kwestie. Anders dan zijn artikel dat in de *Boekenpost* (juli/augustus 2013) verscheen, behandel ik ook de didactische verschillen tussen de aanpakken van Hoogeveen en Colenbrander. Daarnaast neem ik ook de eerste methode van Colenbrander, die uitkwam bij Thieme in Zutphen, in de analyses mee.

[4] Blaauw, 2010, 6.

[5] Zie namenlijsten uit de gedenkboeken van de Rijkskweekschool Deventer uit 1902, 1927 en het supplement van 1937.

[6] Zie namenlijsten leraren Rijksleerschool in de gedenkboeken van de Rijkskweekschool uit 1902, 1927 en 1937.

[7] Eisma 2002, 206; Blaauw, 2010, 6.

[8] Blaauw, 2010, 6.

[9] Mensink 2010a, 4.

[10] Gemeente Deventer (1899). Raadstukken, 27 mei 1899. Nr. 3/627, 144.

[11] Deventer Dagblad, 23 juli 1994.

[12] Essen 2005, 77 en 177. Deze opleidingsvorm

van onderwijzers is tot ver in de twintigste eeuw gangbaar.
[13] Gemeente Deventer. Raadstukken, 1884. Nr. 24, p. 87.
[14] Deventer Dagblad, 23 juli 1994.
[15] Zie wikipedia.org/wiki/Leesplankje_van_Hoogeveen, download 18-1-2013. Eisma (2002) meldt zelfs dat Jaap ter Linden, voormalig directeur van het Onderwijsmuseum, vermoedt dat er een oerplankje zou hebben bestaan, waarmee Hoogeveen en Colenbrander op de Kweekschool kennisgemaakt zouden hebben. Dit vermoeden is onterecht. Beide mannen kenden elkaar als onderwijzers, maar niet van een gezamenlijk verblijf op de Rijkskweekschool.
[16] Hoogeveen 1892.
[17] Er wordt wel beweerd dat dit experiment al in Stiens plaatsvond, maar Douwe is in 1891 geboren en was in Stiens dus nog te jong om lezen te leren. Zie: Blaauw 2010, 6; Mensink 2010a, 4 (Bron: 12, p. 76); leesplankje.com (download 18-1-2013) en Coster 1991, 19. Hoogeveen schrijft hierover in de brief aan Verburg van 2 juni 1913.
[18] In *De Schoolwereld* (27 mei 1897), *De Vacature* (11 mei 1897) en het *Chr. Schoolblad* (28 mei 1897) verschijnen kort na elkaar recensies over het plankje.
[19] Mensink 2010a, 4 (Bron: 6, p. 14).
[20] Leesplankje.com (download 19-1-2013).
[21] Mensink 2010a, 6 (bron 7, p. 4) meldt dat er ook een tweeregelige klassikale plank uitgegeven is, maar dat ook die snel vervangen is door een drieregelige versie.
[22] De Bont & Lamers 1994, p. 9.
[23] Eisma 2002, 106.
[24] Zie brievenkopieboek van uitgeverij Thieme 19/8/1892 t/m 9/3/1894. Archief Zutphen.
[25] Colenbrander 1894, 19.
[26] Colenbrander 1894, 19 en 42.
[27] Dit boek is digitaal in te zien op de website http://schoolmuseum.uba.uva.nl/ (download 20-1-2013).
[28] Zie het honorariumoverzicht van Colenbrander uit 1897, uit het niet geïnventariseerd deel van het Thieme-archief in het archief in Zutphen.
[29] Dit boek is digitaal in te zien op de website http://schoolmuseum.uba.uva.nl/ (download 20-1-2013).
[30] Zie o.a. Fondscatalogus van W.J. Thieme & Cie. Zutphen, najaar 1934.
[31] Coster 1989, 18.
[32] Slechte 2010, deel 2, 640.
[33] Als poster, op karton of linnen geplakt en ook opvouwbaar met scharnieren, waarbij de bijgeleverde letters op een richel geplaatst kunnen worden.
[34] Mensink 2010a, p. 8.
[35] Colenbrander, 1900, 13.
[36] Mensink 2010a, 8.
[37] Berends & Smit 2009.
[38] Gedrukt bij D.H. Koning in Zutphen.
[39] In *Museumnieuws* (Nationaal Onderwijsmuseum, september 2006) wordt geschreven dat er na 1909 nog kleine wijzigingen aangebracht zijn in de afbeeldingen van de woordjes 'zeep' en 'does' zodat er dus twee versies van Colenbranders leesplankje zijn.
[40] Coster 1991, 17-18.
[41] Bakker e.a. 2010, 611.
[42] Coster 1989, 29.
[43] Mensink 2010b, 2-3.
[44] Ibid.
[45] Hoogeveen, Toelichting, 1898.
[46] Bijvoegsel 12 van *De Bode* 19 maart 1909.
[47] Het Schoolblad 8 april 1909.
[48] *De Vacature* 19 februari 1909.
[49] Toelichting op Colenbranders Nieuwe Leermiddelen voor het aanvankelijk leesonderwijs, digitaal beschikbaar op http://schoolmuseum.uba.uva.nl (download 21 januari 2013).
[50] Verburg 1912, p. 22.